

Лебедь Е.

Художественная модификация образа врага в поэтическом творчестве Тараса Шевченко

Задание статьи – исследовать природу и семантическую наполненность образа врага в поэтическом наследии Тараса Шевченко. Парадигма образа врага рассматривается в нескольких планах: религиозном, психологическом и философском. Отдельное внимание уделяется в работе анализу дискурса перманентного национального врага в украинской культурной традиции, который, не смотря на негативную конотацию, благоприятно влиял на консолидацию народа. Тема враждебности исторически тесно связана с категорией "инаковости". Автор интерпретирует идею "другого" в текстах поэта на основе философских концепций Ж.-П. Сартра и Э. Левинаса, а также с точки зрения романтического представления о "национальном" как наивысшей форме выражения "инаковости".

Ключевые слова: враг, враждебность (агрессивность), другой, инаковость.

Lebid Y.

The image of the enemy in the poetic works of Taras Shevchenko

The investigation is devoted to research of sense and structure of image of the enemy in T. Shevchenko's poetical creative work. The paradigm of image of enemy is examined in a few plans: religious, psychological and philosophical. In the article separate attention was paid to discourse of permanent national enemy in Ukrainian cultural tradition, which was favourably influenced on people's consolidation. Theme of hostility closely related to the category of "otherness". The paper analyses the philosophical concept of the "other" in Shevchenko's poetry considers the idea of the philosophy of E. Levinas and J.-P. Sartre, and also from the position of literary critics of Romanticism epoch about "national" as the greatest form of expression of the "otherness".

Key words: enemy, hostility (aggression), "other", "otherness".

УДК 821.161.2–82-1:111.852 Шевченко Т.

**А. Ланге, магістр славістики
Лейпцізького університету,
Національний університет
"Києво-Могилянська академія"**

ОБРАЗ МАТЕРІ В "КОБЗАРИ" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядається образ матері у творчості Тараса Шевченка. Т. Шевченко у своїх творах часто пише про матір, для подальшого аналізу були вибрані такі твори: поеми "Катерина", "Наймичка", "Марія" та "Відьма". Ці чотири поеми були обрані саме тому, що вони були написані у хрономозічній послідовності й об'єднані схожими сюжетами. Долі головних героїнь цих творів дуже схожі, але кожна із них знаходить інший вихід із ситуації. Саме це робить поеми Тараса Шевченка про жіночі долі такими цікавими та актуальними. У роботі будуть порівнюватися спільні мотиви, щоб показати розвиток сюжету. Метою змістового аналізу є опис та порівняння постаті матері, щоб нарешті визначити жіночий портрет у поемах Тараса Шевченка про матері.

Ключові слова: матір, Шевченко, "Кобзар", мотиви.

У даній статті розглядається образ матері у "Кобзарі" Тараса Шевченка. Було досліджено чотири поеми "Катерина", "Наймичка", "Марія" і "Відьма" та проаналізовано спільні мотиви. Образи матері й України у Т. Шевченка часто пов'язані один з одним.

Жінки у творах Шевченка

Валерій Семенко, цитуючи професора Гарвардського університету Грабовича, пише: "главная роль в нем (тобто у його творчості) отводится женщине"[1, 43]. Насправді помітно, що не лише багато його віршів та поем названі жіночими іменами (наприклад, "Катерина" (1838), "Марина" (1848), "Марія" (1859), але й те, що Шевченко часто малював жіночі портрети (наприклад "Козачка Катя" (1856–57), Портрет М. В. Максимович (1859), "Жінка в ліжку" (1839–1840). Жінки відіграють у його творах велику роль. Багато українських літературознавців та шевченкознавців досліджують роль жінок у житті Шевченка. Часто можна прочитати, що багато віршів та картин Шевченко присвячував колишнім коханам. Скоць визначив, що тема долі жінки спостерігається ще у його ранніх творах. "Цей мотив [...] посів одне з найважливіших місць у його Кобзарі" [2, 22]. Скоць вбачає у шевченківській жіночій ліриці особисті мотиви. Шевченко часто пише про жінок з села, оскільки він сам був кріпаком [3, 22].

Катерина – простодушна нещасна

Трагічна для Катерини – найбільш обговорювана жіноча доля у Шевченка. У 1842 році Тарас Шевченко намалював картину "Катерина". Ця картина є своєрідним підсумком поеми. Оповідача в поемі можна визначити як мораліста. Він застерігає на початку поеми "Кохайтесь чорнобриві, та не з москалями" (ряд 1), що є найвідомішим рядком з поеми. Катерина – молода жінка, яка закохується у москаля та вагітніє від нього. Москаль обіцяє повернутися й одружитися з нею, на що вона даремно чекає. Коли її засуджують у селі та виганяють з родини, вона вирішує сама йти до Москви. Вона зустрічає москаля, який стверджує, що не впізнає її. З відчаю вона залишає свою дитину та покінчує життя самогубством.

Основний конфлікт полягає у тому, що один одному протиставляються два різних уявлення про мораль. З одного боку – москаль, зі своїм несерйозним способом життя; для нього Катерина – це лише любовна пригода. З іншого боку – це селянська традиція, з якою родина є основою життя та підтримкою на старості.

Аналіз мотивів у "Катерині"

Вона любить, то й не чує, що вкралася горе (39–40).	Катерина – самовіддана жінка, яка кохає усім серцем.
Слізозьки втирає, бо дівчата на улиці без неї співають (58–60).	Катерина таємно плаче через свою долю, дівчата та односельчани оминають її на вулиці. Але у неї є надія, що москаль повернеться, вони одружаться і таким чином зникне її сором.
Вернулася і раденька (71).	Хоча вона мусить ходити по воду вночі, щоб її ніхто не помітив, Катерина радіє, що і символізує її надію. Її самотність.
Вийшла, та й вже не співає, як перше співала (127–128).	Кара за вчинок – втрата бадьорості та оптимізму. Вона не бажана у селі. А також батьки уникають її.
Чинять свою волю – Кують речі недобрії. Що має робити? (134–136)	Катерина проклинає свою долю.
Чого ж сумна, невесела, Заплакані очі (398–399).	Катерина плачучи вирушає до Москви, вона змиряється зі своєю долею. Через необачне кохання з щасливої молодій дівчини вона перетворюється на сумну вигнанку.
Аж гульк – зима впала (476).	Природа відображає долю Катерини. Настала зима і їй все важче дістатися до Москви.
Оставайся шукать батька, А я вже шукала. (669–670)	З цими словами вона залишає свого сина. Відчай Катерини стає очевидним, коли помирає її остання надія. Навіть дитина не тримає її у цьому світі.

Катерина сліпо віддається почуттям, не зважаючи на батьківські заборони. Вона простодушно вірила офіцерові, який стверджував, що пізніше одружиться з нею, навіть не підозрюючи, що він може її брехати. Основні мотиви кохання, материнства та зради переплітаються у долі Катерини один з одним. Тема матері у "Катерині" показана на прикладі простої селянки. Через беззастережне кохання та щирі почуття Катерина пожинає гірку долю, хоча вона кохала усім серцем. Материнство Катерини не є щастям, а швидше трагедією. Безмежна любов до сина, прагнення захистити його (хоча вона й знала про долю, яка чекає на її сина (життя у ганьбі)), визначають її як турботливу матір. Але ця любов

до сина не тримає її на цьому світі. Зрештою син Катерини залишається полишеним батьками так само, як і від Катерини відцуралися її батьки. Мати Катерини представляє традиційну жінку, власне вона уособлює мораль села.

"Наймичка"

"Наймичка" (1845) є найбільш обговорюваною поемою про матір після Катерини. У "Наймичці", так само як й у "Катерині", основним є мотив матері. Йдеться знову про молоду жінку, яка народила позашлюбну дитину. Вона також стоїть перед важким рішенням, що робити після народження. Тут повторюється мотив турботливої матері, яка піклується про долю свого сина. В обох поемах виникає мотив убивства: Ганна хотіла втопити дитину, а Катерина покінчила життя самогубством. Ганна віддає свою дитину і спостерігає, як вона щасливо зростає. Вона знайшла вихід із ситуації. Обидві героїні моляться та ведуть внутрішні монологи. Могила, на якій моляться Ганна, окутана туманом – тут також очевидний мотив природи. Для Катерини утіхою була вишня у саду, а Ганна молиться туману. Дерево Катерини символізує сором, який кожен може побачити. Натомість Ганна молиться туману і просить його приховати її долю. У поемі "Наймичка", так само як і в "Катерині", можна побачити засудження з боку суспільства. Старі люди, яким Ганна довіряє дитину, живуть самотньо. Тут знову очевидними є традиційні моральні засади села: для родини було необхідно мати дитину, як поміч на старості. Старенькі живуть самі, причина бездітності (втрата дитини, тощо) не згадується. Ключовим мотивом в обох поемах є відповідальність за життя інших, а саме за життя невинної дитини. Михайло Чалий називає Наймичку "рідною сестрою Катерини" [4, 187]. По-іншому, ніж Катерина, вона уявляє материнський обов'язок і стає для дитини турботливою матір'ю. На противагу Катерині, вона знаходить мужність і силу, віддати дитину і розпочати нове життя.

Аналіз мотивів

З туманом розмовляє (7)	Ганна самотня і їй немає з ким поговорити. Вона розповідає свою історію туману.
Не лай мене, молитимусь (32)	Вона просить зрозуміти її і знає, як відреагує на неї суспільство.
А що дасте(186)	Ганна дуже скромна, вона не хоче отримувати гроші, а натомість бере те, що дають.
Рада та весела(202)	Ганна – весела жінка.

Грається, співає (214)	Ганна піклується про дитину.
Щовечір, небога, Свою долю проклинає, тяжко-важко плаче; І ніхто того не чує...(230–233)	Сльози Ганни контрастують з її щастям, вона знайшла для свого сина люблячу родину й може бути з ним, але вона плаче.
Сама не з'їсть і не доп'є, його нагодує (242–243)	Вона самовіддана матір, яка у першу чергу думає про щастя та добробут дитини.
І мамою невсипушу Ганну величає...(254)	Її син називав би її "мамою", як би він знав правду.

Інтерпретація й аналіз тексту показали, що Ганна також хороша служниця. Вона самовіддано піклується про сина та дім, ходить на прощу, щоб вимолити прощення гріхів, важко працює та часто молиться. До того ж, з одного боку, вона описана як ніжна та любляча матір, а з іншого – вона часто плаче і каже, що вона в чужому домі. Таємниця Ганни пригнічує її, і вона знаходить справжній спокій лише тоді, коли розповідає синові правду. Мотив самовідданої матері також є провідним у поемі "Марія".

Марія – ідеальна матір та українська Мадонна

Тарас Шевченко написав "Марію" в 1859 році в Санкт-Петербурзі. Лейтмотив материнської любови, або відповідно християнської любови має місце у біблійних поемах "Неофіти" та "Марія", з яких далі йтиметься лише про "Марію". Горбач називає Шевченка глибоко віруючою людиною і вбачає у його творах "народну релігійність українців" [5, 222]. Поет шукав релігійність окремо від церкви і часто читав Біблію. У проаналізованих жіночих постатях Кобзаря наскрізною є релігійність. Вони часто моляться і знають основні молитви; у віршах та поемах згадуються часто слова "Бог" і "Господь". Марія – глибоко віруюча, а Ганна, наприклад, вирушає на прощу до Києва, Катерина молить Бога про допомогу.

Аналіз мотивів у "Марії"

Марія в наймичках росла. Рідня була. Отож небога...(29)	Марія молода жінка з простого люду. Вона українка. Йосипу її представляють як "наймичку" (служницю).
Рожевим квітом розцвіла (33)	Марія "гарна як квітка". Хоча у Біблії не сказано про її зовнішність.
Та й усміхнулась (125) Тай замовкла (134)	Марію описано як молоду тиху усміхнену жінку.
А йдучи, козуня, небога, ніби дитину на руках...(139–140)	Вона тримає на руках козеня, наче дитя. Тут вказується на її майбутню долю – стати матір'ю. Разом з спокійне козеня на руках є символом доброти та невинності Марії.

В куточку мовчки прихилилась Та дивувалася, дивилась (187–188).	Марія сидить у кутку і здивовано дивиться та слухає гостя. Можливо, вона вперше бачить іншого чоловіка, окрім Йосипа.
Марія встала та й пішла з глеком по воду до криниці (201–202).	Марія – служниця, яка подає гостю воду та їжу.
Молися й дякуй, що не кинув (262).	Оповідач повчає Марію, вона мусить бути вдячною Йосипові, що він одружився з нею і не залишив у ганьбі.
І живуть Повінчані, та не веселі (279).	Вона кориться своїй долі та виходить заміж за Йосипа, живе у добробуті, але не щаслива.
Чи чуєш ти, моя Маріє? (321)	Йосип повчає її, вона тихо відповідає йому і майже не розмовляє.
Бо за сином Свята мати всюди йшла, Його слова, його діла – Все чула, й бачила, і мліла, І мовчки трепетно раділа, На сина дивлячись(652–657).	Хоча доля Ісуса наближається і вона знає, що втратить його, вона радіє разом з ним, і слідує за ним як учениця. Вона вже більше не скорботна мати, а його активна послідовниця.

Помітними є не лише змістові паралелі між біблійною історією та поемою "Марія". Також у Шевченка Йосип – активний персонаж, переважно мова йде від нього. Марія часто плаче, вона смиренна, слухняна і слідує своєму прийомному батьку. Пізніше вона слідує за своїм сином. У Шевченка Марія також відіграє роль Богоматері. Вона помирає сама, без чоловіка і сина. Еллен Г'асманн описує матір, яка втрачає дитину, як "жінку, яку позбавили сутності материнства" [6, 44]. Марія і є такою матір'ю.

Хоча поема названа ім'ям Марії, вона рідко має слово. Коли народжується Ісус, оповідач звертається переважно до дитини. Марія згадується лише мимохідь. Ісус є "як Бог", звідки стає зрозуміло, що розповідається історія паралельна до біблійної. На думку Валерія Шевчука, Марія – "алегорична категорія матері, яку українці мають для себе здобути, і про ідентифікацію цього поняття з Україною"[7, 183]. Тут лейтмотивом є ідентифікація Марії з Україною. Йосип і Марія – звичайні селяни (такі ж, як й українці). Марія є наймичкою Йосипові. Це означає також мотив жінки, яка прислугує, що вже мав місце у поемі "Наймичка". Вона прислугує не лише Йосипу, а й його гостеві. Марія чекає на апостола, від якого вона вагітніє. Катерина також чекає на свого визволителя; це можна трактувати, як мотив жінки у чеканні. У всіх трьох поемах показано різні шляхи, як жити, народивши позашлюбну дитину. У той час, коли Катерина накладає на себе руки, Ганна живе зі своєю дитиною і прислугує їй. Насправді ж щасливою є лише Марія, яка не лише прислугує своєму сину, а й стає його ученицею та передає його слова іншим.

Відьма – відчайдушна чаклунка

Слово "відьма" походить від староруського "вед", що означає "ведать", тобто "знати". Образ відьми ґрунтується на образі старої мудрої жінки. У слов'янській міфології відьма – нормальна жінка, яка лише уночі стає злою і демонічною[8]. Особливо на такі свята, як Івана Купала або Великдень, відьми найчастіше роблять темні справи. Відьма має особливі здібності, вона може зіпсувати худобу та молоко, що є основою сільського господарства. Таким чином відьма заважає селянам та руйнує життєві засади селян. У західноєвропейській культурі відьма є інструментом Зла [9, 9], але у слов'янській культурі відьма – швидше мудра жінка, яка, хоча й завдає шкоди у селі, але все ж в першу чергу варить зілля та є цілителькою.

Аналіз мотивів "Відьми"

Молюся, знову уповаю...(1)	Відьма веде діалог, схожий на молитву.
І знову сльози випиваю...(2)	Зрозуміло, що вона відчайдушно молиться. Здається, що відьма пережила горе.
Жаль і страх! В свитині латаній дрожала Якась людина. На ногах І на руках повиступала Од стужі кров; аж струпом стала (52–56).	Цигани відчувають співчуття та страх, коли з'являється відьма. Звідки вона виникла невідомо, вона раптом з'являється у лісі.
Щербатий місяць з-за могили (209).	Настає ніч і сходить місяць. Жінка сидить біля багаття та розповідає свою історію. Природа підкреслює правдивість цієї історії.
Наплодила, наводила, Та нема де діти: Чи то потопити? Чи то подушити? Чи жидові на кров продать, А гроші пропити? (256–263).	Відьма використовує дуже грубу мову.
Луципер проклятий! (321)	Відьма називає пана дияволом.
Я прощаю... (361)	Батько на смертному ложі прощає дочці те, що вона народила позашлюбну дитину й тим самим наклікала на родину ганьбу.
Були діти, І тих не осталося (390–391).	Відьма шукає свою дитину, незважаючи на її відчай та жах, вона все таки зображена, як турботлива мати.
Не донесеш, утопиш десь... (480)	Вона розповідає про свою доньку; краще б вона вбила свою дитину, ніж прирекла на долю повії.

Бо вже мене осудили на сім світі люде (498–499).	Відьма знає про своє положення у суспільстві, вона – вигнанка серед людей.
До кого ж ти прихилишся? Нікого немає!.. До людей хились, небого, Люде привітають(546–549).	Після того, як відьма не змогла знайти свою дитину, вона намагається віднайти новий сенс життя. Вона знаходить цей сенс у допомозі іншим.

Смерть у поемі всюдисуща. Йдеться про кладовище, місяць сходить над могилами. Батько відьми помирає, вона сама ще дівчиною хотіла кинутися у море і вбити свою дочку. Тут виражений мотив дітовбивства, що вже зустрічався у інших поемах. Також у "Відьмі" йдеться про відпущення гріхів. Останні солова батька були: "Я тебе прощаю". Відьма теж прощає панові його вчинки і хоче піклуватися про нього перед його смертю. У всіх розглянутих сюжетах чоловіки були винні у трагічній долі жінки, яка сама виховує дитину, але прощення має місце лише у "Відьмі". Усі інші героїні проклинали своїх кривдників, вважалися жертвами та оплакували свою долю.

Розвиток подій у вибраних поемах зрозумілий. У той час, як Катерина від зневіри вбиває себе, Ганна знаходить вихід із ситуації, але не є щасливою. Лише Марія знаходить щастя, знаючи про долю своєї дитини, підкоряється цій долі і допомагає сину на його шляху. Вона жертвує собою заради сина. Відьма ж робить усе, що в її силах, щоб знайти своїх дітей. Окрім того, вона пробачає тим, хто винен у її долі. Відьма, яка пізніше починає допомагати людям, хоча і не приймається суспільством, знаходить свою особистий спокій за таких обставин. Такий розвиток сюжету стає очевидним після порівняння мотивів та має ще раз бути поясненим.

Жіночі постаті у Шевченка часто пасивні, передусім Катерина, Ганна та Марія часто плачуть та моляться. Мовчки вони чекають, що з ними буде далі. Вони пасивні та залежні від обставин та людей. Відьма натомість веде повністю самостійне життя, хоча суспільство зневажає її. Якщо в "Катерині" ця суспільна зневага стала причиною загибелі, то у "Відьмі" вона стала несуттєвою. Жіночі постаті тісно пов'язані з природою. Для Катерини символом покарання стала вишня, що нагадує їй про її гріхопадіння. Сором Ганни окутує її наче туман і зникає, коли вона віддає дитину. Марія ж після свого повернення, виявляє місце, де вона проводила час з коханим, зруйнованим. Відьма асоціюється з нічю та жахом, оскільки люди бояться її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семенко, Валерій: Тарас Шевченко // Голота, Л. І Букет, Є. Шевченкіана. – К., 2011.
2. Скоць, Андрій: Шевченкознавчі студії: декалог, Львів, 2006.
3. Скоць, Андрій: Шевченкознавчі студії: декалог, Львів, 2006.
4. Чалий, Михайло: Життя і твори Тараса Шевченка, Київ, 2011.
5. Горбач, Назар: Життя і творчість Тараса Шевченка, Львів, 2006.
6. Graßmann, Ellen: Frauenbilder im deutschen Roman der fünfziger Jahre, Frankfurt am Main, 2004.
7. Шевчук: Валерій: Personaeverbum (словоіпостасне), Київ, 2001.
8. <http://www.wedma.fantasyonline.ru/wedma.history/wedma.history3.htm>
9. Briggs, Robin: Die Hexenmacher, Berlin, 1998, Originalausgabe London, 1996.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Ланге А.

Образ матери в "Кобзарь" Тараса Шевченко

В статье рассматривается образ матери в творчестве Тараса Шевченко. Т. Шевченко в своих произведениях часто пишет о матер. Для дальнейшего анализа были выбраны следующие произведения: поэмы "Катерина", "Служанка", "Мария" и "Ведьма". Эти четыре поэмы были выбраны именно потому, что они были написаны в хронологической последовательности и объединены похожими сюжетами. Судьбы главных героинь этих произведений очень похожи, но каждая из них находит другой выход из ситуации. Именно это делает поэмы Тараса Шевченко о женских судьбах такими интересными и актуальными. В работе будут сравниваться общие мотивы, чтобы показать развитие сюжета. Целью содержательного анализа является описание и сравнения фигуры матери, чтобы наконец определить женский портрет в поэмах Тараса Шевченко о матерях.

Ключевые слова: мать, Т. Шевченко, "Кобзарь", мотивы.

Lange A.

The image of the mother in the Kobzar by Taras Shevchenko

This article deals with the image of the mother in the Kobzar by Taras Shevchenko. The author wrote very often about mothers, and for this analysis I used the poems "Kateryna", "Naymichka", "Mariya" and "Vidma". These four poems were chosen because they were written chronologically, one after another, and the development of the topic of the mother can be found. The fate of the heroines of the poems is very similar, but each of them finds another way out of the difficult situation. This fact makes Shevchenko's poems about the destiny of women so interesting and current. The article will compare similar motifs to show development within the theme. The aim of this analysis is the description and comparison of the mother in the portrayal of female figures in Shevchenko's work.

Key words: mother, Shevchenko, Kobzar, motifs.